
NACISTIČKA RODNA POLITIKA I ŽENSKA ISTORIJA

GIZELA BOK

S engleskog prevele Slavica Miletić i Slobodanka Glišić

Nacionalsocijalistički pokret došao je na vlast januara 1933. godine, kada je predsednik Rajha imenovao Hitlera za kancelara nakon što je partija, na izborima u novembru 1932. dobila 33 odsto glasova (četiri odsto više nego na izborima u julu 1932). “Hitlerski pokret” (to ime je bilo na glasačkim listićima) proklamovao je da će izbaviti nemačku naciju od ponižavajućih uslova koji su joj nametnuti Versajskim ugovorom iz 1919. godine i zaustaviti ekonomsku krizu iz kasnih dvadesetih i ranih tridesetih godina. Da bi se postigli ti ciljevi, bilo je neophodno da se raskrsti sa vajmarskim republikanizmom i da se uspostavi istinska *Volksgemeinschaft* (narodna ili etnička zajednica). To je bio dvojak proces koji je iziskivao ukidanje klasnog sukoba i obnovu nacionalnog jedinstva, samopouzdanja i moći. Na početku i u toku izborne kampanje oba ta cilja opisivana su ne samo jezikom tradicionalnog nacionalizma i klasne saradnje, već i rasističkim izrazima. Nemačkoj je pretila “rasna degeneracija” koju su, pre svega, izazvali Jevreji (opisivani istovremeno kao kapitalisti, i kao marksisti i boljševici), ali i Cigani, Sloveni, crnci i druge nepoželjne “rasno inferiorne” manjine koje su ugrožavale *Volkskörper* (telo naroda ili rase) podrivajući njegovu snagu, zdravlje i superiornost.

Važnu ulogu u tom imaginariju imale su teme roda.¹ Nacionalsocijalistički pokret i režim video je sebe kao izrazito muški. Njegova propaganda opisivala je jevrejske muškarce kao silovatelje i pod-

¹ Comité des Délégations Juives, prir., *Die Lage der Juden in Deutschland 1933* (Paris, 1934; repr. Frankfurt, 1983), str. 468; Marion Kaplan, *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaign of the Jüdischer Frauenbund, 1904-1938* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979), posebno gl. 3 i str. 114-115.

vodače; ekonomski i politički antisemitizam bio je udružen sa “seksualnim antisemitizmom”.² Ženska emancipacija opisivana je kao rezultat jevrejskog uticaja. (Iako to nije tačno, činjenica je da su Jevrejke imale glavnu ulogu u nemačkom ženskom pokretu; one su zahtevale da se ženama omogući pristup profesijama i da se prizna “ženska sfera”, posebno fizičko, duhovno i socijalno materinstvo.) Žene na “vrednoj” strani rasne razdelnice bile su “majke *Volk*-a”, a one na drugoj “degenerisane” i “inferiorne”. Smatralo se da “podobne” žene treba da daju doprinos nacionalnoj obnovi kao majke, dakle, rađanjem dece jer je, posle dugog opadanja, bio poželjan porast nataliteta. Smatralo se da “nepodobne” žene uopšte ne treba da rađaju. Godine 1930, šest godina nakon što je Hitler polemiso protiv jevrejskih žena u svojoj knjizi *Mein Kampf* i zalagao se za sterilizaciju miliona inferiornih ljudi, jedan od njegovih ideologa “krvi i tla” podelio je ženski pol u četiri kategorije: žene koje treba podsticati da rađaju; one čija su deca prihvatljiva; one koje ne bi trebalo da imaju decu; i one koje bi trebalo podvrći sterilizaciji i tako ih sprečiti da rađaju. Pre 1933. godine nacionalsocijalisti nisu bili jedini koji su predlagali takve eugeničke ili rasno-higijenske mere. Na primer, jedan uticajni socijaldemokrata smatrao je da je jedna trećina nemačke populacije “inferiorna” i nedostojna da ima decu; neke žene, uključujući i nekoliko feministkinja iz radikalnog krila pokreta, takođe su se zalagale za eugeničke reforme, uključujući i prisilnu sterilizaciju. Ali samo će nacionalsocijalizam pretvoriti takve ideje i stavove u složenu, doslednu i sistematsku praksu rasne politike, koja će za samo nekoliko godina dovesti do nečuvanog masovnog ubijanja “nižih” ljudi.

226

Mada u poslednjim godinama Vajmarske Republike i prvim godinama nacističkog režima mnogi ljudi, uključujući i mnoge od onih koji su glasali za naciste, nisu u to verovali, rasizam – naročito antijevrejski rasizam – bio je u središtu nacionalsocijalističke politike. Otuda je rasizam bio i u središtu nacionalsocijalističke rodne politike. S obzirom na to da se većina studija o ženama u nacističkoj Nemačkoj ne bavi rasizmom, i da se većina studija o nacističkom rasizmu ne bavi ženama, korisno je napomenuti da nacistički rasizam nije bio neutralan u odnosu na rod, niti je nacistička rodna politika bila neutralna u odnosu na rasu. I mada se podrazumeva da sve žene nemaju istu istoriju, ženska istorija pod nacističkim režimom razlikovala se od drugih koliko i život od smrti. Naravno, nacionalsocijalizam

2 Richard Walther Darré, *Neuadel aus Blut und Boden* (München, 1930), str. 169-171; Alfred Grotjahn, *Geburten-Rückgang und Geburten-Regelung im Lichte der individuellen und sozialen Hygiene* (Berlin, 1914), str. 144-145; Ann Taylor Allen, “German Radical Feminism and Eugenics, 1900-1918”, *German Studies Review* II (1989), str. 31-56, posebno str. 45-46.

je imao i mnoge druge osobine pored rasizma. Međutim, rasizam je bio u njegovom središtu i bio je podstican da prožme sve dimenzije društva. Pokazalo se da je u mnogim drugim aspektima taj režim bio sasvim fleksibilan i prilagodljiv. On se nije libio da revidira mnoga od svojih naizgled temeljnih načela kada je to izgledalo korisno, uključujući i politiku prema “vrednim” ženama. Ali nikad nije revidirao nijedno od svojih rasističkih načela, uključujući i njihove rodne dimenzije i politike prema “inferiornim” ženama.

OD ANTINATALIZMA DO GENOCIDA: RODNE DIMENZIJE NACIONALSOCIJALISTIČKOG RASIZMA

227 Oko 50 odsto žrtava nacističkog rasizma bile su žene. Zakoni od 7. i 23. aprila 1933. godine isključili su, zajedno sa političkim protivnicima, jevrejske muškarce i žene iz državnih službi (među njima i mnoge učiteljice, kao i nejevrejske muškarce oženjene Jevrejka) i sa univerziteta, gde je udeo žena među jevrejskim studentima bio mnogo veći nego među nejevrejskim. Jevrejske žene, kao i muškarci, postali su žrtve ranih antijevrejskih mera koje su imale za cilj segregaciju i isključivanje Jevreja iz političkog, profesionalnog, ekonomskog i kulturnog života. Jevreji oba pola postali su i žrtve rasne politike kada je ona prešla sa političke, ekonomske i kulturne diskriminacije u napade na telo i život. Godine 1938. gotovo polovina od 90 Jevreja ubijenih u novembarskom pogromu (“Kristalna noć”) bile su žene.³ Jevreji oba pola bili su žrtve politike državne kontrole rađanja, ili antinatalizma, koja je zahtevala prisilnu sterilizaciju “rasno inferiornih” ljudi u cilju rasne obnove.

Juna 1933. godine ministar unutrašnjih poslova održao je programski govor o rasnoj i populacionoj politici. Za tu priliku, on je smislio scenario “kulturnog i etničkog opadanja” do kojeg će dovesti uticaj “tuđih rasa”, naročito Jevreja. Naciju su ugrožavali “rasno mešanje”, više od milion ljudi sa “naslednim fizičkim i mentalnim bolestima”, “slaboumni i inferiorni” ljudi “čije potomstvo više nije poželjno”, naročito tamo gde njihova “prokreacija nadilazi prosek”. On je procenio da je 12 miliona ljudi, dakle čak 20 odsto nemačke populacije, nepoželjno u ulozi majki i očeva; s druge strane, natalitet “zdravih Nemaca” trebalo je da

3 Rita R. Thalmann, “Jüdische Frauen nach dem Pogrom von 1938”, u Arnold Paucker, ur., *Die Juden im nationalsozialistischen Deutschland/The Jews in Nazi Germany 1933-1943* (Tübingen: Mohr, 1986), str. 295-302; Claudia Hu-erkamp, “Jüdische Akademikerinnen in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus”, u *Geschichte und Gesellschaft* 19, 3 (1993); Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, t. 3. (New York: Holmes and Meier, 1985).

poraste za 30 odsto (oko 300,000 godišnje). “Da bismo povećali brojnost nasledno zdravog potomstva, moramo najpre sprečiti prokreaciju nasledno nepodobnih.”⁴ Dve nedelje kasnije, antinatalistički deo tog programa postao je prvi nacionalsocijalistički zakon o populacionoj politici. On je nalagao eugeničku sterilizaciju i neno prisilno vršenje, po potrebi i u uz učešće policije. Vlada je naglasila da “biološki inferioran nasledni materijal” treba da bude “iskorenjen”, naročito među “nebrojenim inferiornim” ljudima koji se “nesputano razmnožavaju”. Sterilizacija treba da dovede do “postepenog čišćenja etničkog tela”, započinjući od 400.000 “hitnih slučajeva” da bi na kraju obuhvatila milion i po ljudi. Od ljudi koji su zaista sterilisani u sledećoj deceniji (nepoznat je broj onih koji su sterilisani po nekoj drugoj osnovi, a ne po tom zakonu) polovinu su činile žene, a svi zajedno su činili jedan odsto populacije u reproduktivnom dobu. Za tu svrhu osnovano je oko 250 specijalnih sudova za sterilizaciju koji su okupili pravnike, psihijatre, genetičare, antropologe i lekare. Novonacifikovane medicinske ustanove opunomoćene su da, po zakonu i pod državnom kontrolom, tragaju za kandidatima za sterilizaciju među stanovništvom. Ogromna propagandna kampanja pokušala je, mada s ograničenim uspehom, da ubedi Nemce u neophodnost i korist antinatalizma. Nikada u istoriji se država nije udružila s teorijom, propagandom i političkom institucionalnom praksom u vođenju antinatalističke politike takvih razmera, politike koja je bila “preteča masovnog ubijanja”.⁵ Pogrešno opisujući nacionalsocijalističku politiku prema ženama kao “kult materinstva”, feminističke historiografije su se doskora retko bavile kako dimenzijama rasističkog antinatalizma, tako i ženama koje su bile njegove žrtve.

228

Većina sterilizacija izvršena je zbog emocionalnih ili intelektualnih nedostataka: stvarne ili navodne maloumnosti, šizofrenije, epilepsije i manično-depresivnih poremećaja. Zakon o sterilizaciji nije se odnosio isključivo na Jevreje, Cigane, crnce i druge “tuđe” rase, ali su one, naravno, bile njim obuhvaćene (iako je Hitler neko vreme smatrao da tuđe rase ne zaslužuju blagodeti “rasnog uzdizanja” putem sterilizacije). Politika sterilizacije bila je suštinski sastojak nacionalsocijalističke rasne politike, kao što su to često isticale nacističke vođe. Naime, pored toga što su odbacivali tuđe rase ili narode, nacisti su se zalagali za “preporod” nemačkog

4 Wilhelm Frick, *Bevölkerungs- und Rassenpolitik* (Berlin, 1933), str. 3-8.

5 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide* (New York: Basic Books, 1986), str. 22; prethodni navodi iz Arthur Gütt, Ernst Rüdin, Falk Ruttke, *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933* (München, 1934), str. 60.

naroda i za diskriminatorna sredstva protiv “inferiornog” ljudskog materijala u sopstvenoj naciji. Takav preporod bio je neophodan za nastanak “gospodarske rase” koju je tek trebalo stvoriti. Donete su i posebne odredbe o sterilizaciji Cigana i crnih Nemaca u okviru zakona i mimo njega. Smatralo se da su nemački Jevreji posebno skloni šizofreniji, a istočnoevropski Jevreji maloumnosti. Poučan je slučaj jedne nemačko-jevrejske žene u Berlinu. Godine 1941. ona je bila sterilisana po osnovi šizofrenije o kojoj su svedočili “depresija” i pokušaj samoubistva. Njeno duhovno stanje verovatno nije bilo neobično: te godine su Jevreji, već svedeni na status prezrene manjine, naterani da nose žutu zvezdu; broj samoubistava među njima dramatično je rastao, a počinjale su i deportacije u logore smrti. S tim u skladu, u martu 1942. godine Jevreji su bili isključeni iz regularnog zakonskog postupka sterilizacije. Ali u nekim logorima su vršeni eksperimenti sa novim metodama sterilizacije pod Himlerovom komandom, naročito na jevrejskim i ciganskim ženama (pomoću injekcija u matericu). Posle očekivane pobede nacista, takve injekcije mogle bi se koristiti na bilo kojoj grupi eugenički ili etnički nepoželjnih žena širom Evrope.⁶

229 Zakon o sterilizaciji važio je za oba pola, iako su u početku neki stručnjaci hteli da poštede žene jer je njihova sterilizacija podrazumevala složenu hiruršku intervenciju s pratećim rizicima, što je moglo izazvati opšti otpor. Pokazalo se, međutim, da politika sterilizacije ni u kom slučaju nije rodno neutralna. Mada su samo 50 odsto sterilisanih bile žene, one su činile oko 90 odsto od nekoliko hiljada onih koji su umrli od posledica sterilizacije – često zato što su se opirale do poslednjeg časa; te smrti su ponekad poređene sa smrtima muškaraca koji su dali život za zemlju kao vojnici u ratu. Opštije, politika sterilizacije bila je zvanično proglašena za “prioritetnu u sferi života, braka i porodice” i za jedno od onih područja u kojima je “nepolitičko” postalo “političko” – a to područje je očigledno bilo posebno važno ženama, kao i sve ono što je povezano sa začecem, rađanjem i podizanjem dece. Mnoge žene, naročito mlade, pokušavale su da ostanu u drugom stanju neposredno pre operacije; taj vid otpora bio je dovoljno značajan da dobije i posebno ime: “protestne trudnoće” (*Trotzschwangerschaften*).⁷ On je onemogućen 1935. godine, kada je zakonu o sterilizaciji dodat i zakon o pobačaju; pobačaj je sada mogao bi-

6 Gisela Bock, *Zwangsterilisation im Nationalsozialismus: Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1986), str. 351-362, 453-456; Theresia Seible, “Aber ich wolte vorher noch ein Kind”, u *Courage* 6 (maj 1981); Hilberg, *Destruction*, t. 3.

7 Gütt, Rüdin i Ruttke, *Gesetz*, str. 5, 176.

ti nametnut iz eugeničkih razloga u prvih šest meseci trudnoće i obavljen zajedno sa prisilnom sterilizacijom.

I kvantitativno i kvalitativno najznačajnija grupa “nepoželjnih” bili su “maloumni”. Oni su činili gotovo dve trećine ukupnog broja sterilisanih, a gotovo dve trećine te grupe bile su žene. Postoje dva razloga za tu neravnotežu: prvo, žene su imale prioritet pri sterilizaciji, što se obrazlagalo time da čak i žene koje su heteroseksualno neaktivne mogu biti silovane i začeti bez svoje volje; drugo, bilo je više osnova po kojima je žena mogla biti proglašena “inferiornom”, uključujući neobičajeno seksualno ponašanje, učinak na poslu, uredno vođenje domaćinstva i vaspitavanje dece. Muškarci su uglavnom testirani na osnovu ponašanje na poslu. Na primer, jedna žena bila je osuđena na sterilizaciju zato što je “njeno znanje bilo ograničeno na mehanički stečene informacije; ona je u stanju da pripremi razna jela kakva su puding, supa od hleba ili pirinča, ali samo onako kako to obično čini kod kuće”. Jevrejska devojka iz istočne Evrope, koja je radila kao čistačica u jevrejskoj bolnici u Berlinu, osuđena je na sterilizaciju kao “maloumna” zato što je obavljala rad “mehaničkog karaktera”.⁸

Nacistička propaganda sterilizacije i rasizma često se obraćala posebno ženama jer se pretpostavljalo da je njihov otpor veći; to su posvedočili izveštaji tajne policije. Rodno specifična propaganda potvrđuje da je nacistička predstava o ženskom polu bila dijametralno suprotna onome što su o tome mislili raniji ženski pokreti. Ženama se govorilo da je “državni cilj” pre “preporod” nego rađanje. Ženski “maternalizam” bio je meta rasističkih polemika i osuđivan je kao “sentimentalni humanitarizam”, zajedno sa hrišćanskim milosrđem i marksizmom. Govorilo se o opasnosti koja “dolazi upravo od ženskog maternalizma” kao i od “instinkta žena da brinu o svima kojima je potrebna pomoć”, zato što maternalizam, “kao i svaki egoizam, deluje protiv rase”. Navodna osobina žene da “zbog svog fizičkog i mentalnog sklopa” oseća “posebnu naklonost prema svim živim bićima” okvalifikovana je kao “možda najteži greh protiv prirode”. Školski udžbenici za devojčice sadržali su samo tri stranice o slavi nemačkih majki, a dvanaest o mogućoj potrebi da se “steriliše sopstveno voljeno dete” i o pojedinostima vezanim za zabranu sklapanja braka sa Jevrejima, Ciganima i drugim narodima “inferiornog naslednog sklopa”. Godine 1935. zabrane sklapanja braka ojačale su antinatalističku politiku kao još jedan način sprečavanja neželjenog potomstva. Nirnberški zakoni iz septembra zabranjivali su nemačkim Jevrejima, Ciganima i crncima da stupe u brak ili seksualni odnos s drugim Nemcima. Jevrejskim ženama, kao i muškarcima pretile su stroge kazne u

230

8 Navedeno u Bock, *Zwangssterilisation*, str. 357, 412.

slučaju kršenja tih zakona.⁹ Zakon iz oktobra zabranjivao je brak između sterilizovanih i nesterilizovanih osoba.

Nacionalsocijalistička politika sterilizacije, zvana i “prevencija nedostojnog života” bila je korak ka “uništavanju nedostojnog života” (eutanaziji ili “akciji T4”). Taj korak je preduzet 1939. godine; na kraju je 200,000 bolesnih, starih ili hendikepiranih ljudi, kako žena tako i muškaraca, uglavnom pacijenata psihijatrijskih klinika, ubijeno nakon što je proglašeno “neizlečivim”. Jevrejski pacijenti ubijeni su svi odreda bez ikakve selekcije, tako da je program eutanazije bio prva faza sistematskog uništavanja Jevreja. Pri sprovođenju programa “T4” prvi put je upotrebljen poseban smrtonosni gas, ali ta politika masakra imala je svoje korene u nacionalsocijalističkom antinatalizmu. Prvo, ona je izrasla iz mentaliteta koji je sterilizaciju zamišljao ne kao lični i slobodan izbor, već kao “humanu” alternativu ubijanju u korist *Volkskörpera*. Kao “eliminacija bez ubijanja”,¹⁰ sterilizacija je bila zamena za “prirodu” koja bi “prirodno” (to jest, kad ne bi bilo uplitanja milosrđa i medicine) onemogućila “nesposobnima” da prežive. Drugo, sprovođenje politike sterilizacije priviklo je medicinske i psihijatrijske stručnjake na telesne intervencije te vrste i na eventualni smrtni ishod, naročito kad su posredi bile žene. Treće, prve žrtve svesnog masakra (1939-40) bile su 5,000 hendikepirane dece uzrasta do tri godine čije roditelje nije uspela na vreme da otkrije birokratija zadužena za abortus i sterilizaciju. Konačno, mnogi od onih koji su posle 1939. godine aktivno učestvovali u “eutanaziji” pre toga su zastupali – ili lično sprovodili – politiku sterilizacije; oni su odigrali važnu ulogu u masovnom ubijanju Jevreja.

Krajem 1941. gasne komore T4 i muški deo njihovog osoblja prebačeni su iz Nemačke u novoizgrađene logore smrti na okupiranim istočnim teritorijama gde su korišćeni za sistematsko ubijanje miliona Jevreja i Cigana, kako žena tako i muškaraca, ubijanje koje je poprimilo razmere industrije. To preseljenje bilo je značajno sa stanovišta tehnologije, mentaliteta i strategije. Ono je imalo i značajne rodne dimenzije koje još nisu dovoljno istražene. Međutim, stotine hiljada Je-

9 Lothar Gruchmann, “‘Blutschutzgesetz’ und Justiz”, u *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 31 (1983): 418-422; navodi su uzeti iz raznih novina, brošura i priručnika onoga vremena, u Bock, *Zwangssterilisation*, str. 129-133; up. Barbara Greven-Aschoff, *Die Bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981), posebno gl. 2 i 3.

10 Hans-Walter Schmuhl, *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), str. 40.

vreja već su bile ubijene, uglavnom masovnim streljanjem, pre nego što je počeo da se upotrebljava gas. Izgleda da su esesovci koji su to činili imali izvesnih “psiholoških teškoća”, naročito kada su streljali žene i decu. Čak je i Himleru i Ajhmanu pozlilo kad su gledali pogubljenja žena i dece. Gasna tehnologija je uvedena krajem 1941. godine, ne samo zato da bi se ubrzalo masovno ubijanje, već i zato što se tražila “prilkladna metoda”, “humana” alternativa krvoproliću koja bi oslobodila esesovce od njihovih uglavnom rodno uzrokovanih obzira.¹¹ Prvi pokretni gasni vagoni (u Rusiji i Srbiji) korišćeni su uglavnom za ubijanje žena i dece, a izvori obično opisuju kasnije žrtve kao “muškarce, žene i decu”. Kada su Jevreji u novoosnovanim getima u Poljskoj bili deportovani i ubijani, nesrazmerno veliki broj žrtava bile su žene.¹² Krajem 1941. godine, kada su u Aušvicu proradile nepokretne gasne komore, u njih su većinom, odmah po dolasku, upućivane jevrejske žene, naročito one s decom – “svako jevrejsko dete automatski je značilo smrt za svoju majku”; jevrejski muškarci obično su upućivani na prisilni rad. Gotovo dve trećine nemačkih Jevreja koji su deportovani u logore smrti i tamo ubijeni bile su žene, kao i 56 odsto Cigana koji su poslani u gasne komore Aušvica;¹³ postotak žena među drugim milionima mrtvih zauvek će ostati nepoznat. Jedna novija studija o nacističkom medicinskom osoblju logora smrti otkrila je da su ti muškarci, lekari pretvoreni u ubice, bili kadri da funkcionišu uglavnom zahvaljujući muškoj solidarnosti, opijanju i veri u “sveopšti nacistički muški ideal”.¹⁴

Vodeći stručnjaci za masakr bili su nesumnjivo slepi za rodne dimenzije genocida, kao što je Himler pokazao u jednom govoru iz 1943. godine: “Došli

11 Lifton, *Nazi Doctors*, str. 159, vidi takođe str. 15, 147; Martin Broszat (Hg.), *Kommandant in Auschwitz Autobiographische Aufzeichnungen des Rudolf Höss* (München: DTV, 1963), str. 127; Hilberg, *Destruction*, t. I., str. 332-334.

12 Joan Ringelheim, “Verschleppung, Tod und Überleben: Nationalsozialistischen Ghetto-Politik gegen jüdische Frauen und Männer im besetzten Polen”, u Theresa Wobbe, ur., *Nach Osten: Verdeckte Spuren nationalsozialistischen Verbrechen* (Frankfurt: Neue Kritik, 1992), str. 135-160; vidi i njen članak “Women and the Holocaust”, u *Signs* 10 (1985); 741-761; Eugen Kogon et. al., ur., *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas* (Frankfurt: Fischer Verlag, 1986), str. 88, 91, 93-97, 105-108, 122, 131, 134, 158, 210-215.

13 Lucie Adelsberger, *Auschwitz, Ein Tatsachenbericht* (Berlin, 1953), str. 126-128; Jerzy Ficowski, “Die Vernichtung”, u Tilman Zülch, ur., *In Auschwitz vergast, bis heute verfolgt: Zur Situation der Roma (Zigeuner) in Deutschland und Europa* (Reinbek: Rowohlt, 1979), str. 135-136.

14 Lifton, *Nazi Doctors*, str. 462, ; up. str. 193-196, 199, 231, 312-321, 443.

smo do pitanja: šta je sa ženama i decom? Odlučio sam da i tu nađem jasno rešenje. U stvari, nisam smatrao da imam prava da istrebljujem muškarce – da ih ubijam ili naređujem da budu ubijeni – ako istovremeno ostavljam da rastu deca koja će postati osvetnici.” Jevrejske žene bile su, dakle, ubijane kao žene, to jest kao začetnice i majke sledećeg pokolenja. Ali Himler je otišao i dalje od toga kad je stavio ženske žrtve u središte sopstvene definicije genocida: “Kada sam negde u nekom selu morao da delujem protiv partizana i jevrejskih komesara... po pravilu sam naređivao da se pobiju žene i deca tih partizana i komesara... verujte mi, nije bilo lako izdati to naređenje, niti ga je bilo jednostavno sprovesti onako logično kako je isplanirano... Ali moramo neprestano biti svesni da smo se upustili u primitivnu, primordijalnu, prirodnu rasnu borbu.”¹⁵ Ovde je nacionalsocijalistička rasna borba (*Rassenkampf*), u svom najekstremnijem vidu, definisana kao borba na život i smrt koju vode muškarci posebno protiv žena i dece. Značaj te definicije rasne borbe, u čijem je središtu žena, priznali su neki istoričari kao jedan od specifičnih elemenata nacionalsocijalističkog genocida nad jevrejskim narodom.¹⁶

233 Aktivistkinje u nacističkoj rasnoj politici bile su manjina među počinocima i manjina među ženama uopšte, mada veoma tvrdokorna i delotvorna manjina. Aktivnije među njima obično su bile neudate i bez dece; one su dolazile iz svih društvenih klasa osim najviših; njihovo učešće u rasističkoj politici bilo je uglavnom, kao i u slučaju mnogih muškaraca, posledica njihovog posla ili profesije. Mada su politikom sterilizacije potpuno upravljali muškarci, neke socijalne radnice i lekarko pomagale su u izboru kandidata. Bolničarke u šest centara za “eutanziju” pomagale su muškim lekarima u selekciji i ubijanju. Neke od akademskih građanki saradivale su sa svojim pretpostavljenima u proučavanju Cigana i postavljanju osnove za njihovu selekciju i istrebljenje; u tu svrhu koristile su to što, kao žene, imaju lakši pristup Ciganima i njihovoj kulturi. Čuvarke logora koje su nadzirale žene u koncentracionim logorima poticale su uglavnom iz niže klase i dobrovoljno su se prijavljivale za taj posao jer im je on omogućavao napredovanje na društvenoj lestvici. Od svih nacističkih aktivistkinja one su bile najbli-

15 Bradley F. Smith i Agnes F. Peterson, ur., *Heinrich Himmler: Geheimreden 1933–1945 und andere Ansprachen* (Frankfurt, 1974), str. 201, 169.

16 Eberhard Jäckel, “Die elende Praxis der Untersteller”, u “*Historikerstreit*”. *Die dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung* (München: Piper, 1987), str. 118. E. Nolte tvrdi da žene ne treba ovde posebno pominjati jer je očigledno da su bile žrtve u rasnoj borbi (ibid., str. 229–230).

že središtu operacija ubijanja i odgovornosti za njihovo funkcionisanje; pogrešno je mišljenje da one “nisu uticale na aktivnost nacističke države.”¹⁷ Pored toga, mnoge žene su radile rame uz rame s muškarcima u složenoj birokratiji genocida, brižljivo beležeći u državnim i partijskim kancelarijama proces definisanja, segregacije, eksproprijacije i deportovanja Jevreja. Osim što je bio institucionalizovana državna politika, nacionalsocijalistički rasizam bio je i profesionalizovan.

Neki istoričari nastojali su da pokažu da se udeo nemačkih žena u krivici i odgovornosti za nacističko zlo sastoji u tome što su pristale da budu samo žene i majke; to gledište je dugo bilo opšteprihvaćeno, a počivalo je na pogrešnoj pretpostavci da su “veliku većinu progonjenih i uhapšenih” činili muškarci.¹⁸ Međutim, predstava o ženama kao majkama i suprugama nije bila ni u središtu nacističkog gledanja na ženski pol, niti je bila svojstvena nacionalsocijalizmu. Od samih svojih početaka nacionalsocijalizam je na mnoge načine raskrstio s tom predstavom, naročito u svim onim aspektima vezanim za rasnu politiku koja se nalazila u jezgru nacionalsocijalizma i činila njegovu novinu i specifičnost. One žene koje su učestvovala u rasnoj politici i bile za nju odgovorne obično nisu imale dece i nisu se ponašale kao majke i supruge; pre bi se moglo reći da su se saobrazile profesionalnim i radnim strategijama koje su diktirali muškarci i zajedno s njima sprovodile rasnu politiku.

234

ZAPOŠLJAVANJE ŽENA

Nacionalsocijalistički režim nije isključivao žene iz zapošljavanja. Iako je to često dokazivano od tridesetih godina naovamo, opstao je mit o tome da su žene u vreme nacizma prisilno masovno otpuštane zato da bi se posvetile rađanju i gajenju

17 Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family, and Nazi Politics* (New York: St. Martin's Press, 1987), str. 405. O različitim vrstama učesća žena u rasnoj politici vidi Reimar Gilenbach, “Wie Lolitschai zur Doktorwürde kam”, u Wolfgang Ayass et. al., *Feinderklärung und Prävention* (Berlin: Rotbuch Verlag, 1988), str. 101-134; Henry Friedlander, u Easter Katz i Joan Ringelheim, ur., *Women Surviving Holocaust* (New York: Institute for Research in History, 1983), str. 115-116; Bock, *Zwangsterilisation*, str. 208; Gudrun Schwartz, “Verdrängte Täterinnen: Frauen im Apparat der SS (1939-1945)”, u Wobbe, ur., *Nach Osten*, str. 197-227.

18 Reinhard Kühnl, “Der deutsche Faschismus in der neueren Forschung”, u *Neue Politische Literatur* 28 (1983), str. 71. Vidi Koonz, *Mothers*, posebno gl. I i II.

235 dece.¹⁹ Zapravo, broj zvanično prijavljenih zaposlenih žena porastao je sa 11,5 miliona u 1933. godini – 36 odsto od ukupnog broja zaposlenih i 48 odsto od ukupnog broja žena između petnaest i šezdeset godina – na 12,8 miliona u 1939. (na nemačkoj teritoriji iz 1937, ali kad se uključi većina anektiranih teritorija njihov broj se penje na 14,6 miliona), ili procentualno 37, odnosno 50. Godine 1944, 14,9 nemačkih žena (uključujući i Austriju) bilo je zaposleno, što je 53 odsto od nemačke civilne radne snage i znatno više od polovine svih nemačkih žena u dobi od petnaest do šezdeset godina. Kada je niska zaposlenost prerasla u punu, a kasnije i u nedostatak radne snage, pre svega zbog razmaha ratne industrije, broj radnica u industriji povećao se za 28,5 odsto između 1933. (1,2 miliona) i 1936. godine (1,55 miliona), i za daljih 19,2 odsto u sledeće dve godine. Nije porastao samo broj zaposlenih neudatih žena, već i udatih žena i majki. Između vajmarskog perioda i 1939, broj udatih radnica i njihova proporcija među svim zaposlenim ženama dramatično su porasli i gotovo se udvostručili za udate industrijske radnice (21,4 odsto 1925, 28,2 odsto 1923. i 41,3 odsto 1939; ukupan broj udatih zaposlenih žena: 31 odsto 1925, 37 odsto 1933. i 46 odsto 1939). Godine 1939. više od 24 odsto svih zaposlenih žena imalo je decu, a one među njima koje su bile udate činile su 51 odsto od ukupnog broja udatih zaposlenih žena. Naravno nepoznat ali znatan broj žena bio je zaposlen mimo zvanične evidencije.

U toku Drugog svetskog rata oko 2,5 miliona strankinja dovedene su da rade u nemačkoj industriji i poljoprivredi, zajedno sa još mnogo više stranih muškaraca; većina ih je dovedena iz istočne Evrope i bila prisiljena na rad. Što je bila niža njihova “rasna vrednost” – najniži na lestvici bili su Rusi, a odmah iznad njih Poljaci – viši je bio postotak žena u njihovoj nacionalnoj grupi, naročito u industriji teškog naoružanja. Godine 1944, kada je u Nemačkoj radilo gotovo dva miliona strankinja, 51 odsto ruskih civilnih radnika i 34 odsto poljskih bile su žene (čak vi-

19 Vidi Koonz, *Mothers*, str. 149-150. Podatke koje slede vidi u Rüdiger Hachtmann, “Industriearbeiterinnen in der deutschen kriegswirtschaft, 1936-1945”, in *Geschichte und Gesellschaft* 19, 3 (1993); Ulrich Herbert, *Fremdarbeiter* (Bonn: Dietz, 1985); Clifford Kirkpatrick, *Woman in Nazi Germany* (London: Jarrolds, 1939), gl. 7; Ingrid Schupetta, *Frauen- und Ausländererwerbstätigkeit in Deutschland von 1939 bis 1945* (Köln: Pahl-Rugenstein, 1983), str. 63 i dalje; Dörte Winkler, *Frauenarbeit im “Dritten Reich”* (Hamburg: Hoffman and Campe, 1977), posebno gl. 2 i 3, str. 198; Stefan Bajohr, *Die Hälfte der Fabrik* (Marburg: Verlag Arbeiterpolitik, 1979), gl. 2.

še nego u industriji municije); one su zajedno činile 85 odsto stranih radnica. U to vreme 23 odsto ukupnog broja žena koje su radile u industriji bile su iz inostranstva; ostale strankinje radile su u poljoprivredi i u domaćinstvima.

Porast zaposlenosti žena od kraja devetnaestog veka, naročito u industriji, nije prekinut tokom nacističkog perioda, a razlika između plata muškaraca i žena nije se bitno promenila, iako su u nekim važnim sektorima ženske plate dostigle nivo muških. Znatan deo ženske radne snage bio je lociran u “nemodernim” sektorima (godine 1939, 35 odsto žena bilo je zaposleno u poljoprivredi, a 10 odsto kao domaća posluga), ali ukupne cifre pokazuju viši nivo ženske zaposlenosti nego u drugim zemljama. Čak i politika da se žene isključe sa univerziteta i iz nekih zanimanja, koja je preovlađivala od 1933. do 1935. godine, ali koja je realno uticala na ženski akademski status manje nego ekonomska kriza i tržište rada, uskoro je obustavljena; stvaran i trajan učinak te politike bio je permanentno eliminisanje jevrejskih žena i muškaraca.²⁰ Izgleda da je te činjenice potrebno objasniti, naročito kad se ima u vidu ono što se obično smatra oficijelnim nacističkim idealom žene-majke usredsređene na porodicu; one protivreče i često ponavljanoj nacističkoj polemici protiv “dvostrukih zarađivača” (muškaraca koji su, pored redovnog posla, radili ilegalno i žena koje je “izdržavao” neki član porodice, obično muškarac) u periodu velike nezaposlenosti, od 1930. do 1934.

236

Jedno moguće objašnjenje jeste da je proces ekonomske modernizacije bio odveć snažan da bi ga režim mogao zaustaviti ili preokrenuti, te mu se prilagodio nadajući se boljoj budućnosti bez zaposlenih žena. To objašnjenje podrazumeva, i to opravdano, da kult materinstva nipošto nije bio glavni cilj nacističke politike uopšte, niti nacističke rodne politike. Po drugom objašnjenju, proces ženske “emancipacije” zapošljavanjem nastavio se za nemačke žene posle 1933. godine. Ono podrazumeva da je ženama zapošljavanje bilo primarni cilj. Ali, mnogi izvori pokazali su da se pre rata, a pogotovo u toku rata, većina žena nije zapošljavala zbog emancipacije ili samoostvarenja, već isključivo zbog finansijskih potreba. Doista, tokom rata neke radnice su burno protestovale protiv “dama” koje su sebi mogle da dozvole da odbiju posao u proizvodnji municije ili drugim ratnim industrijama, bez obzira na oficijelnu propagandu u prilog ratnom radu žena od 1939. i na rad-

²⁰ Huerkamp, “Jüdische Akademikerinnen”; Jacques Pauwels, *Women, Nazis and Universities: Female University Students in the Third Reich, 1933-1945* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1984); Jill McIntyre, “Women and the Professions in Germany, 1930-40”, u Anthony Nicholls i Erich Mathias, ur., *German Democracy and the Triumph of Hitler* (London, 1971).

nu obavezu za žene u 1943. godini. Zapravo, žene iz nižih klasa pokušavale su da napuste posao kad god su to mogle sebi da dozvole, posebno posle 1939. godine, a nijedna žena koja je tražila posao nije bila odbijena krajem tridesetih i u toku rata. Treće objašnjenje pretpostavlja da je došlo do pomeranja od ideološkog kulta materinstva ka prilagođavanju potrebi za ženskim radom, bilo od samih početaka režima (1933), ili u vreme pune zaposlenosti (1936), ili na početku rata. Ta pretpostavka, međutim, iziskuje potpunu rekonstrukciju nacističkog pogleda na ženski pol, a u toj oblasti ima malo ozbiljnih istraživanja.²¹

237 Tokom izbornih kampanja 1932. godine nacisti su počeli da vode računa o ženskim glasovima. Stoga su uporno opovrgavali tvrđenja svojih protivnika da će nacistički režim otpuštati žene s posla, govoreći u kontekstu propagandne strategije koja je svima, čak i protivničkim interesnim grupama obećavala sve. Između ostalog su obećali i da će održati nivo zaposlenosti žena, naročito neudatih i neizdržavanih, i omogućiti majkama da napuste posao – tako što će obezbediti posao njihovim muževima – ukoliko ne rade zato što to žele, već iz ekonomske nužde. Izgleda da je upravo na izborima iz 1939. godine ženska podrška nacističkoj partiji znatno porasla (ali dostupne su samo cifre za mali i nereprezentativan deo ženskog biračkog tela), čime je gotovo poništen raniji rodni jaz – žene su u manjem broju nego muškarci glasale za radikalnu desnicu i levicu – i da se približila obrascima muškog glasanja (izuzetak su katolički regioni). Specifični motivi takvog ponašanje glasača nisu poznati (za razliku od motiva koji su naveli 56.386 žena da se pridruže partiji u času kad je osvojila vlast). Ti motivi su možda, ali ne nužno bili isti kao i motivi muškaraca; oni su možda bili rodno neutralni; ili ih je možda podstakao nacistički “kult majke” koji su posebno isticale i raskrinkavale antinacističke partije; moguće je da su oni rezultat obećanja nacista da će održati kontinuitet zapošljavanja žena.²² Ekonomski razvoj od 1933. godine nadalje uveliko je potvrdio ta obećanja – osim što su majke, a naročito majke iz radničke klase, morale i dalje da rade iz ekonomskih razloga.

21 Leila J. Rupp, “‘I Don’t Call That Volksgemeinschaft’: Women, Class and War in Nazi Germany”, u Carol R. Berkin i Clara M. Lovett, ur., *Women, War and Revolution* (New York, 1980), str. 37–53; Winkler, *Frauenarbeit*, str. 110–114.

22 Helen L. Boak, “‘Our Last Hope’: Women Votes for Hitler – A Reappraisal”, u *German Studies Review* 12 (1989): 289–310; Jill Stephenson, *The Nazi Organisation of Women* (London: Croom Helm, 1981), str. 72; Jürgen Falter et al., *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik* (München: Beck, 1986), STR. 81–85; Thomas Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascist Germany, 1919–1933* (Chapel Hill, 1983), str. 239–243.

Nacističke izjave o zapošljavanju žena ni u kom slučaju nisu bile jedno-dušne. Ali kampanju protiv “dvostrukih zarađivača” podržavali su i nacisti i nena-cisti, i muškarci i žene; ona je vođena u svom zemljama koje su bile pogođene eko-nomskom krizom, a posebno u Sjedinjenim Državama. Tu je, kao i u Nemačkoj, počela da jenjava sa smanjenjem nezaposlenosti, te je u obe zemlje počelo da raste čak i često osuđivano zapošljavanje majki. U obe zemlje, kampanju protiv zapošlja-vanja onih koje je izdržavao neki član porodice podsticao je rasprostranjen moral-ni stav da je individualističko “pravo na rad”, u situaciji ograničenih mogućnosti zapošljavanja, samo još jedan izraz istih onih nezauzdanih kapitalističkih sila tržišta koje su dovele do ekonomske katastrofe. Poslovi se moraju deliti ne samo u skladu sa apstraktnim “pravom” pojedinca, već i u skladu sa potrebama koje poštuju porodič-ne veze.²³

Kao što smo videli, nacionalsocijalizam ni u kom slučaju nije smatrao materinstvo jednim zadatkom svih žena. Ono nije smatrano ni preprekom za zapo-šljavanje, barem ne u većoj meri nego pre 1933. godine ili u drugom zapadnim ze-mljama. Jedna studija koja je sistematično istražila nacističko gledanje na žene pre i u toku rata poredeći ga sa opštom predstavom o ženama u Sjedinjenim Državama, pokazuje da nacistička slika nije bila dosledna, već su se u njoj mešale mnoge nesa-glasne osobine. Ona je bila daleko od staromodnog italijanskog kulta prave žensko-sti, nije bila ograničena na žensku “biološku ulogu”, i mada su nacionalističke ide-ologije nesumnjivo smatrale da bi bilo idealno da žene ostanu u kući, od samog po-četka su priznavale da je to nemoguć san. U stvarnom svetu, idealna nacistička žena bila je nadasve dužna da služi državi, na poslu kao i u porodici, u miru kao i u ratu. Starija metafora o “duhovnom materinstvu”, to jest o “ženskom” radu van kuće, proširena je na sve vrste teškog rada, čak i u fabrikama i na farmama, sve dok je to u interesu “naroda”. Javna predstava o ženama u Sjedinjenim Državama tokom tride-setih godina bila je u mnogo većoj meri ograničena na stereotip “zanimanje: doma-ćica”. Od 1941. godine nadalje, kada je pokušala da ubedi žene da prihvataju poslo-ve vezane za rat, američka propaganda je morala da se bori sa tradicionalnom slikom žene koja je bila mnogo uvreženija nego u Nemačkoj, gde slogan “ženino mesto je u domu” nije bio ograničen na privatno domaćinstvo i porodicu, već je “dom” bila cela Nemačka, u miru i u ratu.²⁴

238

23 Alice Kessler-Harris, “Gender Ideology in Historical Reconstruction: A Case Study from the 1930s”, u *Gender and History* 1 (1989): 31-49; Leila J. Rupp, *Mobilizing Women for War: German and American Propaganda, 1939-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1978), str. 39-40.

24 Rupp, *Mobilizing Women*, posebno str. 14, 42-48, 51, 71, 126-127, 132-136.

Znatan deo nacističke politike prema ženama težio je da im omogući da rade i za porodicu i za tržište ili rat. Dok je u Sjedinjenim Državama i drugde još bila uveliko neprihvatljiva, ideja o obdaništima je u Nemačkoj bila podsticana; pre i u toku rata otvorena su mnoga obdaništa kao pomoć ženama da izađu na kraj sa dvostrukim radnim opterećenjem. Ali tek 1942, deset godina nakon svojih početaka, nacionalsocijalistički režim znatno je unapredio zakon iz 1927, koji je štitió zaposlene trudnice i mlade majke, da bi podstakao žene da udruže posao i materinstvo. Zakon iz 1942. godine prvi put je definisao obavezu države da pruži pomoć u podizanju dece. Trudničko i porođajno odsustvo i dalje je bilo 12 nedelja, ali su majke za to vreme dobijale punu nadnicu; žene su bile zaštićene od otpuštanja s posla u toku trudnoće i četiri meseca nakon porođaja. Međutim, te povlastice odnosile su se samo na zaposlene majke. Kada je Robert Lej, vođa Nemačkog radničkog fronta (nacistički surogat sindikata) predložio 1942. godine da se tim povlasticama obuhvate i nezaposlene majke, Hitler je odbacio njegov predlog sa obrazloženjem da je državni budžet neophodan za “teške zadatke” u sledećim godinama, što znači za troškove rata i nevojne masakre.²⁵

239 Iz zakona o zaštiti majki bile su isključene povlastice za Jevrejke i “rasno inferiorne” strane radnice poput Ruskinja i Poljakinja koje su radile u Nemačkoj. Karakteristična je činjenica da nema podataka o tome koliko je bilo trudnica ili majki među tim ženama. U prvim ratnim godinama poljske trudnice vraćane su na istok, i izgleda da su mnoge žene to koristile kao način da se oslobode prisilnog rada. Ali, od 1941. godine, Ruskinje i Poljakinje morale su da ostanu u Nemačkoj i pored trudnoće. Bile su podsticane, a često i prisiljavane da izvrše pobačaj, a njihova deca su često odvajana od njih; za to su bili zaduženi Himlerovi stručnjaci za rasu, biro i za zapošljavanje, poslodavci i lekari. Ruske žene su posebno upućivane na težak rad koji izaziva spontani pobačaj. Rad je tako postao oruđe antinatalističke politike. Planovi za osvojene istočne teritorije (naročito *Generalplan Ost*) obuhvatali su veliki broj brižljivo sračunatih, dobrovoljnih i nedobrovoljnih metoda za smanjenje nataliteta domaće populacije; te mere bile su usmerene isključivo na majke i potencijalne majke. Dok je u početku nacističkog režima meta antinatalističke politike bila manjina stanovništva, posle definitivne pobeđe nacizma ta politika odnosila se na većinu.²⁶

25 Navedeno u Bock, *Žwangsterilisation*, str. 174-175.

26 Herbert, *Fremdarbeiter*, gl. VI-IX; vidi i njegov članak “Arbeiterschaft im ‘Dritten Reich’”, u *Geschichte und Gesellschaft* 15 (1989), str. 320-360; Bock, *Žwangsterilisation*, str. 440-451.

PORODIČNA POLITIKA, DRUŠTVENA REFORMA I NACIONALSOCIJALISTIČKI SOCIJALNI SISTEM

Od samog početka, a naročito u toku izbornih kampanja tridesetih godina, nacionalsocijalizam je insistirao na obnovi i učvršćivanju porodice i istovremeno obećavao punu zaposlenost (barem za muške hranitelje porodice) i opšte blagostanje. Ta obećanja jako su odjekivala u situaciji ekonomske krize, opšte osiromašenosti, raspada porodičnog života i izuzetno visokog broja pobačaja usled epidemija i siromaštva. Ona su bila iskazana jezikom narodnog i rasnog preporoda, a sadržala su i pozive na veći natalitet među “nasledno zdravim Nemcima”. Propaganda i iz nje proistekla politička praksa kombinovale su aspekte politike socijalne pomoći, porodične politike, pronatalističke politike i rodnih politika. One su sprovedene sa različitim intenzitetom, delotvornošću i ulaganjima, i dovodile su do različitih rezultata.

Nacistički pozivi na obnovu porodice bili su upućeni i muškarcima i ženama. “Kampanje populacione politike” ministra propagande Gebelsa iz 1933–34. godine nastojala je da istovremeno popularizuje i politiku sterilizacije i ideju da “naš natalitet mora rasti” sve dok “majka ne dobije, kao u stara nemačka vremena, mesto koje joj pripada u javnom životu i porodici”.

U govoru održanom 1933. ministar unutrašnjih poslova kritikovao je ideju o slobodnom abortusu i istakao da “stav prema nerođenom životu ne zavisi samo od ideologije nemačke žene i majke već i od ideologije muža koga treba ubediti da je njegova dužnost da osnuje porodicu”. I zaista, planiran je drastičan zakon protiv abortusa, daleko stroži od starog stava 218 kaznenog zakona, koji bi abortus tretirao kao nedelo učinjeno protiv države i rase. Ali to je bio jedan od onih planova koji su obustavljeni zarad prećih stvari. Posle opširnih rasprava u ministarstvu, vlasti su odustale od prvobitne namere, pa je 1935. godine donet zakon koji dozvoljava abortus ako za to postoje medicinski ili eugenički razlozi (potvrđeni lekarskim nalazom). U nacističkom razdoblju izvršeno je oko 30.000 eugeničkih abortusa, od koji su mnogi bili prisilni, a svi su bili praćeni prinudnom sterilizacijom. Procenjeno je da se broj nelegalnih pobačaja, koji su veoma zabrinjavali vlasti, samo neznatno smanjio u odnosu na period Vajmarske republike. U poređenju s razdobljem između 1923. i 1932. godine, broj kazni za ilegalne abortuse je između 1933. i 1942. godine opao za jednu šestinu (39.902; 70 odsto kazni odnosilo se na žene). Kad je reč o praksi, nacistički stav prema neprisilnim pobačajima očigledno nije bio drastično promenjen u odnosu na stav koji je preovlađivao u godinama pre i posle njihove vladavine. Samo je 1943. godine zaprećeno smrtnom kaznom izvršiocima abortusa (ne i ženama koje su abortirale) jer “neprestano ugrožavaju život nemač-

240

kog naroda”; to se očigledno odnosilo isključivo na istočnoevropske lekare koji su obavljali abortuse na Nemicama.²⁷

Jedno od represivnih sredstava primenjivanih u cilju obnove porodice bila je žestoka kampanja protiv uličnih prostitutki. (Hitler ih je nazivao simbolima “jevrejizacije” i “mamonifikacije emocionalnog života” Nemaca.) Pozivajući se na zakon o “zaštiti naroda i države” od 28. februara 1933 (čije su odredbe dale pravnu osnovu diktaturi koja se rađala), kriminalistička policija je uhapsila desetine hiljada prostitutki. Ali od 1939. godine nadalje prostitucija je podsticana: ne u slobodnom vidu, već u javnim kućama koje su posećivali nemački vojnici, u koncentracionim logorima u kojima su postojale izvesne kategorije privilegovanih zatvorenikaradnika (većina žena je u tu svrhu dovođena iz drugih koncentracionih logora) i u radnim logorima za strane zarobljenike kojima su podovođene žene njihove nacionalnosti.²⁸

241 Osim represivnih mera, preduzeti su i neki pozitivni koraci u cilju stabilizacije porodice. Doneti su novi propisi o davanju socijalne pomoći onima koji su želeli da imaju decu; ti propisi su doneti s uverenjem – koje je tada bilo široko rasprostranjeno i u drugim zemljama – da će ekonomska podrška podstaći ljude da rađaju decu. U tom smislu su ozakonjene tri velike socijalne reforme. Godine 1933. uveden je propis o bračnim zajmovima; njih su mogli podići muževi žena koje su bile zaposlene, ali su posle sklapanja braka napustile posao. (Međutim, pošto je od 1936. nadalje bilo dovoljno posla za sve, udate žene su mogle zadržati svoje radno mesto, a često su bile i primoravane na to.) Zajmovi su vraćani s niskom kamatom, a četvrtina sume je otpisivana na ime svakog novorođenog deteta, pa je rođenje četvrtog deteta značilo i potpuno otpisivanje duga. Jedan od glavnih ciljeva koje su donosio propis o bračnim zajmovima imali na umu bio je podsticanje muškaraca da se što ranije žene, što je značilo smanjenje potreba za uslugama prostitutki. Drugi propis je nalagao da glava porodice, na ime žene i dece, prima prihod i dobija porreske olakšice. Te olakšice su uvedene 1934. godine; one su povećane 1939. dok su,

27 Ministar propagande i Frik navedeni u Bock, *ibid.*, str. 120, 153; up. Rupp, *Mobilizing Women*, str. 32-33. Podaci o kaznama za abortuse uzeti su iz *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 45-59 (1926-1942), vidi Bock, *Zwangsterilisation*, str. 160-163, 388. Po austrijskim naučnicima onoga vremena, u anektiranoj Austriji je izvršeno nekoliko smrtnih kazni.

28 Gisela Bock, “‘Keine Arbeitskräfte in diesem Sinne’: Prostitute im Nazi-Staat”, u Pieke Biermann, ur., *Wir sind Frauen wie andere auch* (Reinbek: Rowohlt, 1980), str. 70-106.

istovremeno, poreske obaveze porodica bez dece porasle. Trećim propisom, iz 1936. godine, uveden je mesečni dečji dodatak koji je plaćala država počev od rođenja petog deteta; dve godine kasnije roditelji su dobijali dodatak počev od trećeg deteta. Takve mere nisu preduzimate samo u Nemačkoj; tridesetih godina zakoni o bračnim zajmovima doneti su i u Italiji, Švedskoj, Francuskoj i Španiji, a tridesetih i četrdesetih godina većina evropskih zemalja uvela je slične poreske reforme i dečje dodatke koje je plaćala država.²⁹

Ipak, mere koje je preduzela nemačka država bile su specifične iz nekoliko razloga. Stvar nije bila toliko u tome što država nije pokrivala troškove rođenja i odgajanja deteta (to nije smelo “postati posao na kojem se zarađuje”), mada je u većini drugih zemalja dečji dodatak isplaćivan već za prvo ili drugo dete. U nacističkoj Nemačkoj je rađanje dece bilo javno pitanje, ali su troškovi koje je to podrazumevalo ostali privatna stvar (nasuprot činjenici da je država ulagala ogroman novac u prevenciju rađanja). Još je upadljivije to što država nije davala pomoć suprugama i majkama, već muževima i očevima. Jedan nacistički ministar je rekao da je “očinstvo pojam potekao iz večnog prirodnog zakona” i da je “pojam ‘otac’ nedvosmislen i mora zauzimati centralno mesto u okviru finansijskih mera” koje preduzima država. Svrha novčane pomoći nije bila podizanje statusa majki u odnosu na očeve, već, kao što je ministar finansija istakao, podizanje statusa očeva u odnosu na neženje. Očinstvo je bilo nešto što je “prirodno”, pa je stoga zasluživalo nagradu društva, pre svega kroz značajne beneficije određene poreskom reformom; neudate majke su dobijale dečji dodatak samo ako se znalo ko su očevi njihove dece i ako su ti očevi spadali u kategorije koje su nemačke vlasti smatrale podobnim. Najvažnija i najkarakterističnija odlika svih tih poteza nemačke države sastojala se u tome što nijedna od tih mera nije bila univerzalno primenjivana: roditelji i deca koji su smatrani eugenički ili etnički “nepodobnim” nisu dobijali ništa.³⁰ Propis o dečjem dodatku je zapravo donet tek kad su ustanovljene kategorije poželjne dece i doneseni relevantni zakoni: zakon o sterilizaciji iz 1933, nirnberški zakoni iz 1935. i zakon o zabrani drugog braka iz 1935. godine. Služba koja se bavila bračnim pozajmicama postala je glavna agencija za odbir kandidata za sterilizaciju.³¹ Posmatrane u širem kontekstu nacističkog rasizma, državne mere socijalne pomoći nisu značile samo

242

29 Up. David Victor Glass, *Population policies and Movements in Europe* (London, 1940, repr. London, 1967); Gisela Bock i Pat Thane, ur., *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s-1950s* (London: Routledge, 1991).

30 Up. Bock, *Zwangsterilisation*, str. 169-77 (navedeno na str. 170).

31 Gabriele Czarnowsky, *Das kontrollierte Paar* (Berlin, 1991).

podršku porodici već su bile i deo populacione politike u strogom smislu te reči: “nepoželjni” nisu mogli dobiti nikakvu pomoć, ona je pripadala samo “nasledno zdravim nemačkim porodicama”.

Dok se nacionalsocijalistička država opredelila za pomoć očevima, Nacionalsocijalistička partija je nudila neke beneficije i majkama; i u prvom i u drugom slučaju “inferironi” ljudi oba pola nisu imali prava ni na kakve privilegije. Seestrinska partija Nemački radnički front i pojedini poslodavci davali su izvesnu pomoć, naročito zaposlenim majkama. Partijska organizacija za socijalnu pomoć (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, NSV) imala je i odeljenje za “majku i dete”. Njen načelnik Erih Hilgenfeld isticao je da dobra majka neguje svoju decu iz ljubavi, a ne zbog nekakve “zarade”; “čim zatraži nagradu za negu koju pruža ona nije više dobra majka”. NSV je davala pomoć siromašnim, “vrednim” majkama s mnogo dece, trudnicama, obudovelim, razvedenim i neudatim majkama; pomagala im je da nađu zaposlenje, osnivala je dečje vrtiće, organizovala godišnje odmore i preuzimala troškove porođaja i ishrane. Organizacija nije finansirana iz budžeta, već iz članarine (što je bilo izvodljivo jer je imala preko 15 miliona članova – mnogi Nemci su se radije pridruživali organizaciji koja se bavila socijalnom pomoći nego Partiji), dobrovoljnih priloga i drugih sličnih izvora.³² Dok je ta organizacija pomagala onima koji su bili siromašni i “vredni”, Himler je 1936. godine osnovao drugu organizaciju za pomoć majkama čija su deca rođena iz veza s muškarcima koji su pripadali takozvanoj rasnoj eliti, pre svega esesovcima; na taj način je želeo da spreči abortuse. Lebensborn nije bila institucija za prisilno oplodavanje niti esesovska javna kuća. Ta organizacija je osnovala dobro opremljena porodilišta (sedam u Nemačkoj, a nešto kasnije i šest u Norveškoj, jednu u Belgiji i jednu u Francuskoj). U Nemačkoj se nakon 1936. godine u tim ustanovama porodilo skoro dve hiljade žena (plus šest hiljada u okupiranoj Norveškoj), od kojih su dve trećine bile neudate. Pre nego što bi bile primljene u Lebensborn domove, proveravano je njihovo i očevo etničko i eugeničko poreklo. Počev od 1939. godine ti domovi su korišćeni za smeštaj “poštovanja dostojne” dece čiji su roditelji poginuli ili nestali, a koja su dovođena s osvojenih teritorija na istoku.³³

Ogromna većina majki je, umesto finansijske pomoći, dobijala samo priznanja i bila obasipana propagandnim porukama. Osnovana za vreme revoluci-

32 Stephenson, *Nazi Organisations*, str. 156-172; Hilgenfeld naveden u Bock, *Žwangssterilisation*, str. 174.

33 Georg Lilienthal, *Der “Lebensborn e. V”* (Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1985).

je 1918–1919. u cilju prikupljanja socijalne pomoći za mnogočlane i siromašne porodice, Liga velikih porodica je 1935. godine postala deo partijske Kancelarije za rasnu politiku; odatle je širila propagandu nacističke rasne politike, ali nije imala fondove za pomoć siromašnim porodicama. Smatrana je elitnom organizacijom “arijevskih, nasledno zdravih i pristojnih porodica”, a načelnik Kancelarije je tvrdio sledeće: “Više ne veličamo puke brojeve, već pravimo strogu razliku između onih velikih porodica koje su pravo bogatstvo i za sebe i za narod, i onih koje, budući velike asocijalne porodice, opterećuju život čitave nacije.”³⁴ Godine 1937. dve stotine članova Lige, uglavnom muškaraca, dobilo je “počasne knjižice” koje su im davale pravo na posebne porodične beneficije. Godine 1939. uvedena su odlikovanja koja nisu podrazumevala nikakve povlastice (medalja “majčinskog krsta”), a do deljivana su majkama s četvoro i više dece; kriterijumi za dobijanje tih odlikovanja bili su nešto blaži od onih koji su primenjivani pri dodeli materijalnih povlastica, pa je do 1944. godine medalje dobilo pet miliona žena.

Rezultati pronatalističke propagande i mera socijalne pomoći koje su bile u službi pronatalističkih ciljeva nisu bili naročito veliki. Stopa rađanja, koja je 1933. bila jedna od najnižih u poređenju s drugim zemljama u svetu, porasla je do 1936. godine za otprilike jednu trećinu (sa 14,7 na 19 promila, pri čemu je čista reprodukciona stopa porasla sa 0,7 na 0,9) i tako dostigla nivo s kraja dvadesetih godina; zatim je gotovo stagnirala, da bi za vreme Drugog svetskog rata ponovo pala. Do porasta je došlo najviše zbog poboljšanih uslova za zapošljavanje jer su parovi koji zbog ekonomske depresije nisu mogli da se venčaju i imaju decu, sada bili u stanju da osnuju porodice. Među onima koji su se venčali samo je četvrtina zatražila bračnu pozajmicu; to su obično bili parovi koji su nameravali da imaju decu, a bilo je i slučajeva kada su žene, nakon sklapanja braka, napuštale posao. Naravno, ti parovi očigledno nisu imali razloga za strah da će obavezni lekarski pregled otkriti neku manu zbog koje bi im, umesto zajma, sledovala sterilizacija. Korisnici zajma su, u proseku, iskorišćavali povlasticu smanjenja duga samo za prvo dete i više su voleli da ostatak isplate u gotovom. Ni dečji dodatak nije doveo do porasta nataliteta. U odnosu na ukupan broj udatih žena, procenat onih koje su imale četvoro i više dece (nacistički demografi su proglasili da je postizanje tog broja “dužnost poštovanja dostojne” žene) opao je sa 25 u 1933. na 21 u 1939. godini. Trideset jedan procenat parova koji su se venčali 1933. još uvek nije imao decu 1938. godine.³⁵ Oni ko-

244

34 Walter Gross, “Unsere Arbeit gilt der deutschen Familie”, u *Nationalsozialistischen Montashefte* 9 (1939): 103–104.

35 Ovi i sledeći demografski podaci navedeni su u Bock, *Zwangsterilisation*, str. 143–144, 151–152, 156–157, 168.

ji su se venčavali posle 1933. godine uglavnom su se ograničavali na dvoje-troje dece, a nisu bile retke ni porodice s jednim detetom; tako je nastavljen demografski trend koji je, pre uspostavljenja nacističkog režima, bio karakterističan i za Nemačku i za druge industrijske zemlje.

245 Ponašanje dve posebne grupe ilustruje i ograničenja i specifičnost nacističkog tipa pronatalizma. Partijski funkcioneri, to jest “vredni” Nemci koji su bili prave mete pronatalizma i stubovi nacionalsocijalizma, demonstrirali su svoju veru u pronatalističke ciljeve samo kad su posredi bili drugi ljudi, ali ne i oni sami. Nacistički demografi nisu nimalo blagonaklono gledali na činjenicu da 1939. godine 18 odsto funkcionera koji su sklopili brakove između 1933. i 1937. godine još uvek nije imalo dece, da je 42 odsto imalo jedno dete, a 29 odsto dvoje dece. Godine 1942. u SS organizaciji, koju su činili isključivo muškarci, procenat neoženjenih je bio 61, a oženjeni su u proseku imali 1,1 dete; isto je važno i za lekare koji su bili najviše zastupljena profesija u Partiji i SS organizaciji. Broj nacionalsocijalizmu odatih pripadnika elite očigledno je bio obrnuto proporcionalan broju njihove dece. Nasuprot tome, jedna statistička grupa je imala natprosečan broj dece; to su bili oni čije su molbe za bračni zajam i dečji dodatak odbijane zbog “nepristojnog” ponašanja, a klasifikovani su kao “velike asocijalne porodice”. Nacionalsocijalistički demografi često su isticali da polovina porodica s natprosečnim brojem dece pripada grupi nepoželjnih.³⁶

Za vreme Drugog svetskog rata, kada je prosečna stopa rađanja opadala, došlo je do dva manja, ali uočljiva bejbi-buma, koja su savremenici zabeležili i pokušavali da objasne. Potrebe ratne ekonomije su 1939. godine navele vlasti da zaposlenim ženama, naročito pripadnicama radničke klase, zabrane napuštanje posla – zabrana nije važila samo u slučaju trudnoće. Mlade majke i trudnice su bile oslobođene i radne obaveze koja je uvedena 1943. godine. Mnoge Nemice su bile sklone rađanju dece nego radu za ratne potrebe. (Između 1939. i 1942. broj zaposlenih žena je opao na 500.000, ali se 1944. ponovo popeo na 800.000.) Njihova lična strategija – bebama protiv ratne proizvodnje – očigledno je bila suprotna onoj koja bila isplanirana za “inferiorne” žene Istočne Evrope: ratnom proizvodnjom protiv beba.

Nacistička propaganda za obnovu porodice i za bolji “položaj majki u javnom životu i porodici” zavela je mnoge Nemce tog vremena, uključujući i znatan

36 Wolfgang Knorr, “Praktische Rassenpolitik”, u *Volk und Rasse* 13 (1938), str. 69-73; Friedrich Burgdörfer, *Geburtenschwund* (Heidelberg, 1942), str. 157, 184.

procenat žena koje su 1932. godine glasale za Nacionalsocijalističku partiju i koje su verovatno – kao i mnoge žene u drugim zemljama – verovala da je pronatalizam dobar način da majke, a i žene uopšte, dobiju viši status. Ona je takođe zavela muškarce i žene koji nisu ozbiljno shvatili i druge, podjednako eksplicitne ciljeve nacističke propagande vezane, recimo, za rasnu politiku. U propagandi je, kao i u političkoj praksi, antinatalizam prednjačio u odnosu na pronatalizam, a državne mere socijalne pomoći bile su namenjene očevima; pomoć odabranim majkama bila je prepuštena partiji, i elita je u tome videla priliku za sopstvenu promociju. Nijedan propis donesen u korist majki ili dece nije se odnosio na one koji su svrstavani u kategoriju etnički ili eugenički “inferiornih”. Sve u svemu, glavne teme nacističke populacione propagande i politike nisu bile pronatalizam i kult materinstva, već antinatalizam i kult očinstva i muževnosti.

Iako nacistički odnos prema porodici nije doprineo porastu nataliteta, on je, bar pre rata, ojačao uverenje javnosti da je nacistički režim sposoban da prevaziđe ekonomsku krizu. Većina ljudi je državnu pomoć namenjenu deci doživljavala kao društvenu reformu koja treba da dopuni njihove niske prihode i pomogne im da prežive zajedno s decom koju žele da imaju. Iako antinatalistička politika sterilizacije nije bila nimalo popularna, mali broj ljudi se aktivno bavio njenim žrtvama ili onima koji nisu imali pravo na beneficije nuđene “nasledno zdravoj nemačkoj” porodici. Sama po sebi, državna pomoć porodici nije bila specifičnost nacionalsocijalizma niti je bila deo nacionalsocijalističkog rasizma; ona je bila deo širih težnji za dostizanjem nivoa jedne moderne evropske države sa razvijenim socijalnim institucijama. Ipak, nacistički režim je tu pomoć povezao s rasističkom politikom jer je uskratio povlastice onima koji su, po njegovom sudu, spadali u rasno inferiorne kategorije. U tom smislu se nacionalsocijalistička politika “rasne regeneracije” nije sastojala u davanju pomoći porodici i isticanju vrednosti majčinstva, već je u svojoj biti bila usmerena ka destrukciji tradicionalnih porodičnih vrednosti.

I drugi vidovi nacističke populacione politike ugrožavali su tradicionalni porodični život. Na primer, novi zakon iz 1938. godine dozvoljavao je razvod ukoliko je jedan od partnera imao “naslednu bolest”, bio podvrgnut sterilizaciji ili bio neplodan; to je imalo teške posledice za supruge, naročito one starije, i žene su se zbog toga bunile. Nastojanje nacista da nemačko stanovništvo grupišu u organizacije čiji će članovi biti istog pola i istog starosnog doba savremenici su doživljavali kao još jedan napad na porodicu. Jedan od popularnih viceva tog vremena aludirao je na tu vrstu preterivanja: “Moj otac je član SA, brat je u SS orgnizaciji, mlađi brat u Hitlerovoj omladini, majka u Nacionalsocijalističkoj ligi žena, a ja sam članica Li-

ge nemačkih devojaka.” “Ali kada se uopšte vidate?” “Ah, pa srećemo se svake godine na Nacionalnom partijskom kongresu u Nirnbergu.”³⁷

POLITIKA, MOĆ I ŽENSKÉ NACIONALSOCIJALISTIČKE ORGANIZACIJE

U prvim godinama je procenat žena u Nacističkoj partiji bio niži nego u bilo kojoj drugoj partiji; čak se i 1934. godine zadržao na samo 5,5 odsto. Godine 1935. Partija je procenila da je oko 40 procenata muških članova i 70 procenata ženskih “neaktivno”. Veći broj žena priključio se Nationalsocijalističkoj ligi žena (Nationsozialistische Frauenschaft, NSF). Liga je osnovana 1931. godine kao šarolika mešavina lokalnih i prilično autonomnih ženskih grupa koje su zastupale ili nacionalnu obnovu ili nationalsocijalizam; status sestrinske partije dobila je 1935. godine. Liga je 1932. godine imala 110.000 članica, a 1935. skoro dva miliona. Na njenom čelu je od 1934. bila Gertruda Šolc-Klink, “vođa žena Rajha”; liga je trebalo da predstavlja žensku nacističku elitu, pa je posle 1936. godine mali broj žena mogao da joj pristupi. Zadatak ove elite je bio da organizuje Nemice i obrazuje ih kako bi se osposobile za obavljanje nacionalnih i političkih naloga. Mnoštvo Nemica (bilo ih je oko 24 miliona starijih od dvadeset godina, a posle aneksije 1938. godine oko 30 miliona) trebalo je da se priključi Organizaciji nemačkih žena (Deutsches Frauenwerk, DFW). Organizaciju je takođe vodila Šolc-Klinkova, ali to nije bila zvanična sestrinska partija. Ona je formirana okupljanjem raznih grupa, kao što su ženske organizacije pretekle iz vajmarskog perioda, a ne pojedinačnim učlanjivanjem; grupe su bile “usklađene” (*gleichgeschaltet*, što je značilo da su podvr-gavane proceduri koja je pre svega podrazumevala isključivanje Jevrejki); to se, naravno, nije odnosilo na Ligu jevrejskih žena, ali je ona raspuštena 1938. U to vreme DFW je imala oko četiri miliona kolektivnih članova i, uprkos intenzivnom regrutovanju, manje od dva miliona pojedinačnih članica, od kojih je gotovo polovina živela u anektiranoj Austriji i Čehoslovačkoj.³⁸

Nacionalsocijalističkoj partiji kojom su dominirali muškarci pridružio se mali broj članica NSF (taj broj je 1935. godine iznosio 10 procenata) i još manje članica DFW, ali se u nju uključila jedna trećina liderki obeju organizacija. Na vodećim položajima se 1938. godine nalazilo 320.000 žena. Po mišljenju, specijali-

37 Dirk Blasius, *Ehescheidung in Deutschland 1794–1945* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987), gl. 7; Hans-Jochen Gamm, *Der Flüsterwitz im Dritten Reich* (München: DTV, 1979), str. 23; Rupp, *Mobilizing Women*, str. 38–39.

38 Stephenson, *Nazi Organisations*, str. 139–157; Michael H. Kater, “Frauen in der NS-Bewegung”, u *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 31 (1983), str. 202–239.

ste za istoriju ženskih nacionalsocijalističkih organizacija, ove cifre pokazuju da žene, u poređenju s muškarcima, nisu bile baš mnogo zainteresovane za nacionalsocijalizam; ti podaci ne potkrepljuju ni tvrdnju Gertrude Šolc-Klink iz 1938. godine da je organizovala “sve Nemice pod jednim vođstvom”. Pomenuta istoričarka naglašava da te organizacije nisu imale političku moć, da su bile pasivne i nailazile na otpor većine žena unutar i izvan njih, kao i da nisu učestvovala u nacističkim zločinima.³⁹ Bez obzira na sve to, ove cifre zaslužuju pažnju u kontekstu istorijskih istraživanja roda i položaja žena.

Slično muškarcima u nacističkom pokretu, prve liderke među ženama imale su radikalnija shvatanja od nacističke ženske elite koja je kasnije stupila na scenu. Mnoge od tih žena su se, na primer, bunile protiv isključivo muških klanova i zahtevale su da žene dobiju važnu ulogu u novoj državi, kao i pristup radnim mestima, profesijama i politici. Istovremeno su kritikovale “stari” ženski pokret zbog toga što se pre svega bavio pravima manjine koju su činile starije žene iz srednje i više klase; ozbiljno shvatajući ideje “nacionalsocijalizma”, one su zahtevale da društveni doprinos pripadnica svih klasa bude priznat, uključujući i doprinos majki kao takvih. Neke od njih su tražile da se dečji dodaci isplaćuju majkama, a ne očevima, žalile su se na činjenicu da muški pokret samo prividno podržava “kult materinstva” i kritikovale su sve veći broj programa koji su porodične beneficije namenjivali isključivo očevima.⁴⁰ Nakon 1940. godine takvi glasovi su zamukli. Članice organizacije koju je vodila Šolc-Klinkova, a naročito u dvema najvećim sekcijama (Volkswirtschaft/Hauswirtschaft i Reichsmütterdienst, RMD), okrenule su se pre svega obrazovanju koje je trebalo da pomogne ženama u vođenju domaćinstva i ostvarivanju uloge majke; od 1937. godine počele su, donekle oklevajući, da se bave i pitanjem napredovanja žena na univerzitetima i obukom studentkinja za “socijalističke” zadatke, to jest za pomaganje radnicama na poslu i u domaćinstvu.

248

U ranoj fazi nacističkog pokreta ženske grupe i njihove čelnice često su se protivile dominaciji muškaraca, ali su i u prvim i u kasnijim fazama glavni prioritet davale nacionalnom i etničkom preporodu, organizujući, između ostalog, i rasprave u kojima su izražavale antijevrejsko raspoloženje. Šolc-Klinkova je lično

³⁹ Stephenson, *Nazi Organisations*, str. 18, 154-155, 178-181, 206-207; Gertrud Scholtz-Klink, *Rede an die deutsche Frau* (1934), repr. u njenoj knjizi *Die Frau im Dritten Reich. Eine Dokumentation* (Tübingen: Grabert, 1978), str. 498.

⁴⁰ Irmgard Reichenau, ur., *Deutsche Frauen an Adolf Hitler* (Leipzig, 1933), str. 7, 15, 37; Charlotte Heinrichs, “Besoldung der Mutterschaftsleistung”, u *Die Frau* 41 (1934), str. 343-348.

249 insistirala na tome da “žensko pitanje” zauzme drugo mesto na lestvici prioriteta, odmah iza borbe protiv etničke “degeneracije” i iza žrtvovanja za “naš narod”; ona je takođe zastupala stav da se ta borba i žrtvovanje moraju ostvarivati u saradnji s muškarcima. Po njenom mišljenju, stari ženski pokret je grešio kada je “isticao žene kao posebnu grupu u okviru naroda”; tvrdila je da saradnja između rodova mora imati prednost u odnosu na “probleme žena”. Iako politiku treba prepustiti muškarcima, žene moraju naučiti da “misle politički”, što znači da “ne treba da pitaju šta nacionalsocijalizam može da učini za njih, već šta one mogu da učine za nacionalsocijalizam”. One treba prvo da budu Nemice, a zatim žene. U tom smislu, rodne razlike nisu razlike u svrsi, identitetu ili interesima – ni uopšteno gledano niti u odnosu na nacistički pokret; one samo otelovljuju podelu zadataka koji imaju jedan te isti cilj; pozivajući se na aktuelni slogan muškog pokreta, Šolc-Klinkova je tvrdila da “telo i duša” žene, kao i muškarca, moraju postati “četvrtasti”. Nacističke liderke vatreno su branile unapred utvrđenu razliku između nemačke i nenemačke, nacionalsocijalističke i nenacionalsocijalističke nauke, školstva i istorije, ali su tvrdile da “ne postoje rodne razlike u naučnom pristupu”, da ne postoji “specifično ‘ženska’ želja za znanjem” i “specifično ‘ženski’ metod” u školstvu. I što je najvažnije, majčinstvo i brak, opšti imenitelji žena svih klasa, moraju se prilagoditi novom rasnom zakonu i zakonu sterilizacije koji povezuju majke i nemajke sa sudbinom “naroda”.⁴¹

NSF/DFW je preuzela na sebe organizovanje i obrazovanje nezaposlenih domaćica i majki; one nisu bile baš voljne da se zauzmu za nacističku stvar, pogotovu zato što su se često identifikovale s crkvom⁴². Organizacija je preko kurseva za majke koje je držala njena podružnica RMD bila u stanju da dopre i do ogromnog broja žena koje nisu bile njeni članovi. Teme kurseva bile su očuvanje zdravlja, vođenje domaćinstva – preporučivana je uglavnom nemačka hrana s obzirom na potrebu da Nemačka bude dovoljna sama sebi – šivenje, negovanje beba, vaspitaje dece i nemački folklor. Instruktorke su bile zaposlene s punim radnim vremenom, honorarne saradnice ili volonterke (plaćeno osoblje se sastojalo od 3.500 žena; njihove plate je delimično finansirala vlada, ali je najveći deo poticao iz dobrovoljnih priloga). DFW je za vreme rata organizovala međususedsku ispomoć. U perio-

41 Scholtz-Klink, *Die Frau im Dritten Reich*, str. 131, 364, 379, 402, 486-497, 500-505, 526.

42 Stephenson, *Nazi Organisations*, str. 17-18, 168, 170-171; Michael Phayer, *Protestant and Catholic Women in Nazi Germany* (Detroit; Wayne State Univeristy Press, 1990).

du između 1934, kada je RMD osnovana, i 1944. godine pet miliona žena je pohađalo kurseve za majke. U svakoj klasi je dvadesetak žena prisustvovalo dvadesetčetvoročasovnim instrukcijama raspoređenim na deset dana. Ranije su takve instrukcije bile pristupačne samo ženama iz gradskih sredina, ali je RMD slala instruktore i u sela. Kurseve je pohađao gotovo jednak broj udatih i neudatih žena. Godine 1937. je među zaposlenim polaznicama kurseva bilo 37 odsto radnica i 45 odsto službenica; među udatim učesnicama 34 odsto je bilo udato za radnike, a 17 odsto za službenike. Kursevi o folkloru su bili najmanje posećivani, a više od polovine polaznica odlučivalo se za predavanja o očuvanju porodičnog i dečjeg zdravlja. Sasvim je verovatno da je smrtnost dece u tom periodu opala upravo zahvaljujući tim kursevima.⁴³

Zdravstveni kursevi su istovremeno korišćeni za propagandu “rasne i populacione politike” koje su bile deo šireg konteksta nacionalsocijalističkog rasizma. Sprovedenje rasne politike, od sterilizacije do kasnijih pokolja, bilo je povereno uglavnom autoritetima u oblasti “zdravlja” i isceliteljskim profesijama; lekarima, psihijatrima, genetičarima. Šolc-Klinkova je jasno stavljala do znanja da u “duhovnom obrazovanju” klijenata njene organizacije centralno mesto zauzimaju “rasna i populaciona politika”. Povremeno se žalila na činjenicu da žene, uopšte uzev, nemaju razumevanja za sterilizaciju i smatrala je da treba učiniti poseban napor kako bi se katolikinje među radnicama navele da prihvate sterilizaciju. (Katolikinje su se najžešće opirale sterilizaciji, pa samim tim i RMD; to je rezultiralo ukidanjem Organizacije katoličkih majki 1935. godine.) U program obrazovanja majki od početka je bila uključena i “higijena nasleđa”. Šolc-Linkova je 1935. godine postala član Eskpertskeg komiteta za populacionu i rasnu politiku pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, najvažnijeg savetodavnog tela u toj oblasti, a 1936. je u DFW osnovala odeljenje za “rasnu politiku”. Počev od 1935. godine eksperti (koji su bili uglavnom muškarci) – na primer, načelnik nacističke partijske Kancelarije za rasnu politiku – držali su liderkama NSF predavanja o toj temi na Univerzitetu političkih nauka u Berlinu. Jevrejke, “neizlečivo bolesne” i mentalno ili emocionalno poremećene žene nisu mogle biti članice NSF/DFW.⁴⁴

Centralna i regionalna obuka instruktora bila je najbolje organizovana u elitnoj oragnizaciji NSF, i do 1938. godine kroz tu obuku je prošlo gotovo

43 Stephenson, *Nazi Organisations*, posebno str. 154, 164-165, 170-171; Scholtz-Klink, *Die Frau im Dritten Reich*, str. 157, 173, 177, 180.

44 Ibid., str. 69, 93, 95, 107, 156, 159, 211; Stephenson, *Nazi Organisations*, str. 152.

380.000 žena; one su bile važni propagatori nacističke ideologije među članicama DFW, a možda i u javnosti uopšte. Ali među milionima žena koje su na lokalnom nivou pohađale kurseve za negu dece većina nije previše ozbiljno shvatala “higijenu rase i nasleđa”. Čak ni na višem nivou obuke instruktora interesovanje za pitanja rase, nasleđa i eugenike nije bilo naročito veliko. Manje od desetine liderki NSF bilo je privučeno ponudom da pohađa specijalne kurseve o “rasnoj politici”, dok su se ostale opredeljivale za obične kurseve o domaćinstvu, dojenju, socijalnom i dobrotvornom radu, međususedskoj pomoći; isto je važno i za polaznice kurseva na lokalnom nivou. Iako su se propaganda i instruktorski priručnici NSF/DFW uveliko pozivali na “rasnu i populacionu politiku”, retko su otvoreno pominjali sterilizaciju i antisemitizam. U tome su se, recimo, razlikovali od udžbenika za devojčice koje je overavala država. (Naravno, ne znamo šta je govoreno na časovima.) Publikacije NSF/DFW nisu sadržale takvu vrstu skaredne antisemitske propagande kakva je prevladavala u vodećim publikacijama muških nacista.⁴⁵ To ne znači da su liderke NSF i DFW manje verovala u nacističku rasnu politiku od svojih muških pandana; ali one su se prilagodile pragmatičnijim i humanijim potrebama svoje ženske klijentele. Najtvrdokornije rasne higijeničarke radije su se opredeljivale za publikovanje i aktivnosti izvan NSF/DFW, rame uz rame s muškarcima.

251

NSF i DFW nisu bile moćne u nacističkom režimu, čak ni u odnosu na žene. Ponekad su njihove liderke tvrdile da je svaka okupila po 12 miliona žena oko zadataka koji žene treba da izvrše, ponekad su tvrdile da su organizovale “sve Nemice”, i to pod ženskim vođstvom. To nije bilo tačno. Većina članica nacističkih organizacija bila je pod muškim vođstvom, često na očajanje liderki NSF/DFW. Organizaciji DFW bilo je zabranjeno da učlanjuje devojčice i devojke starije od deset i mlađe od dvadeset godina. Tako su im preostale samo grupe devojčica mlađe od deset godina i “omladinke” između dvadeset jedne i trideset godina. Liderke su morale da se suočavaju s istim generacijskim problemom koji su tako oštro kritikovale kad su govorile o vajmarskom ženskom pokretu. Liga nemačkih devojaka (Bund Deutscher Mädel) bila je deo mešovite, mada iznutra podeljene Hitlerove omladine pod muškim vođstvom, a članstvo u njoj je od 1936. godine bilo obavezno. Za većinu od 12 miliona žena koje je Šolc-Klinkova, po sopstvenoj tvrdnji, predvodila, ona je bila samo nominalni vođa; gotovo su sve one zapravo bile pripojene mešovitim organizacijama pod muškim vođstvom. Seoske domaćice su morale ispunjavati obaveze koje je propisivala Uprava poljoprivrednih dobara Rajha. Četiri miliona

45 Ibid., str. 154-161; Rupp, *Mobilizing Women*, str. 36-37; Scholtz-Klink, *Die Frau im Dritten Reich*, str. 500-501.

radnica bile su članice Radničkog fronta Roberta Leja, i upravo se ta organizacija, a ne NSF/DFW, povremeno borila za njihove veće plate i socijalnu zaštitu majki. Nastavnice, studentkinje, lekarke, službenice u Birou za zapošljavanje, sve su one pripadale odgovarajućim mešovitim organizacijama. Čak su i regionalne aktivistkinje NSF bile potčinjenije regionalnim partijskim liderima nego svojim centralama.⁴⁶ NSF/DFW nije mogla da pruži ni preko potrebnu pomoć majkama; osim velikog broja vrtića koje je osnovala, nudila je samo “duhovno obrazovanje”. Njene liderke nisu pokušale da intervenišu kada je 1935-36. donet zakon po kojem je dečji dodatak isplaćivan očevima (mada su bile ponosne na zakon iz 1942. koji je štitiio zaposlene majke). Majke nisu dobijale materijalnu pomoć ni od države niti od ženskih organizacija; dobijale su je od Nacističke partije kojom su dominirali muškarci; partijska služba za socijalna pitanja obezbeđivala je, između ostalog, pomoć siromašnim majkama i vrtiće za decu zaposlenih žena. Pod nacističkim režimom su čak i majčinstvo i dobrotvorni rad – a njih je stari ženski pokret proglasio “ženskim domenom” u kojem glavnu reč treba da imaju žene – bili pod upravom muškaraca.

Za vreme Drugog svetskog rata NSF kao organizacija nije imala nikakvu ulogu u masakrima i genocidu. Jedan od njenih glavnih zadataka u to vreme bio je pružanje pomoći ženama kako bi preživjele u teškim okolnostima bombardovanja i evakuacija, što je često uspešno činila. Ali njen zadatak je bio i da indoktrinira Nemice, da ih odvratu od mešanja (i seksualnih odnosa) s milionima radnika i radnica iz istočnoevropskih zemalja; ponekad je organizacija prijavljivala žene koje su prekršile stroge zabrane. To se nastojanje, međutim, pokazalo kao prilično besplodno i nacističke vlasti su sve do kraja rata kritikovale žene zbog nedostatka “rasne svesti” u tom pogledu, trudeći se da je podignu na viši nivo primenom velikog broja kazni.⁴⁷ Bez obzira na sve, indoktrinacija koju je sprovodila NSF mogla je u znatnoj meri doprineti pasivnosti Nemica; većina njih nije pružala aktivan otpor nacional-socijalizmu i njegovoj rasnoj politici. Njihova privrženost materinstvu, privatnom životu i porodičnim vrednostima nije uticala na njihov odnos prema onim ženama i muškarcima koje je režim lišavao tih vrednosti. Otpor žena je još uvek nedovoljno istraženo polje. One su po svoj prilici igrale važnu ali potcenjenu ulogu u organizovanom otporu kojim su dominirali muškarci. Pojedinačni slučajevi otpora žena pokazuju da je njihov pristup tome često bio drukčiji od pristupa muškarca; one su

252

46 Stephenson, *Nazi Organisations*, str. 83-84, 117, 132, 140-147, 157-162; Scholtz-Klink, *Die Frau im Dritten Reich*, str. 76.

47 Rupp, *Mobilizing Women*, str. 124-125; Herbert, *Fremdarbeiter*, str. 79-81, 122-124; Bock, *Zwangssterilisation*, str. 438-440.

to radile s manje reda, manje organizovano. Žene su, na primer, pružale otpor tako što su pomagale žrtvama progona; one su ih krile i štitile. Ukoliko su bile uspešne, takve aktivnosti nisu pobuđivale pažnju tajne policije i drugih organa nacističke vlasti, pa je o tome ostalo manje dokumenata nego o organizacijama otpora u kojima su prevlast imali muškarci.⁴⁸ Ali, ako dalja istraživanja ne pokažu nešto drugo, sva je prilika da otpor među nemačkim ženama nije bio rasprostranjeniji nego među nemačkim muškarcima.

Izvornik: Gisela Bock, "Nazi Gender Policies and Women's History", u: Françoise Thébaud (prir.), *A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century* (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1998), str. 149-176.

48 Gitte Schefer, "Wo Unterdrückung ist, da ist auch Widerstand", u Frauengruppe Faschismusforschung, ed., *Mutterkreuz und Arbeitsbuch. Zur Geschichte der Frauen in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus* (Frankfurt: Fischer, 1981), str. 273-291.